

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת בשלח ושבט שירה, תשע"ב
מספר 952

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

חוק ומשפט בעקבות המתקת המים איתמר ורהפטיג

"וַיִּצְעַק אֶל-ה' וַיִּוְדָהוּ ה' עֵץ וַיִּשְׁלַךְ אֶל-הַמַּיִם וַיִּמְתְּקוּ הַמַּיִם שֵׁם לוֹ חֹק וּמִשְׁפָּט וְשֵׁם נִסְהוּ" (טו:כה). לפסוק שני חלקים: חלק ראשון – הצעקה אל ה', מציאת עץ על פי ה' והשלכת העץ למים. חלק שני – התורה מספרת לנו על שימת חוק ומשפט ועל ניסיון. מלבד הצורך להבין את פשר החוק ופשר הניסיון עולה גם שאלה על הקשר הדברים – מה הזיקה בין שני חלקי הפסוק?

נפתח בפירוש הפסוק. רש"י אומר: "במרה נתן להם מקצת פרשיות של תורה שיתעסקו בהן, שבת ופרה אדומה ודינין".¹ ושם נִסְהוּ: "לעם, וראה קשי ערפם, שלא נמלכו במשה בלשון יפה, בקש עלינו רחמים, אלא נתלוננו".

פירוש זה, לא זו בלבד שאינו מקשר בין שני חלקי הפסוק, אלא שאי אפשר להבין על פיו את הקשר בין החוק והניסיון במחצית השנייה של הפסוק.² אכן, אילו דילגנו על שימת החוק, היה נוצר קשר בין סיפור העץ הממתיק ובין הניסיון.³ אם כן, מה תכלית שימת החוק והמשפט באמצע המשפט? ספורנו מפרש שהניסיון היה "אם יקבל החוק והמשפט אשר שם לו ולא יחזור לסורו".⁴ אבל עדיין לא מצאנו כאן קשר לסיפור המים.

ר' אברהם אבן-עזרא אומר בפירושו הקצר: "וייתכן שזה החוק והמשפט על דבר התלונה ושם ניסהו. והטעם שהראה המקווה לישועת השם ואשר ילין עליו". סתם ולא פירש דבריו. נראה שכוונתו לומר שהמתלוננים נענשו, והמקווים לישועת ה' הרוויחו. אך לא ברור אלו חוק ומשפט היו, ובפשטות נראה שהחוק ניתן לאחר סיפור המים ולא לפניו. בפירושו הארוך הוא מוסיף ומסביר שהחוק והמשפט "באו לייסר אותם וללמדם", והניסיון – "להיטיב הסובלים שלא הלינו על משה". ושוב נשאל: לא נאמר כאן שבני ישראל נענשו ונתייסרו,⁵ אלא רק שהקב"ה ניסה אותם. בין כך ובין כך יש לשאול: עד שציווה להם חוק ומשפט מדוע ייענשו, הרי אין עונשין אלא אם כן מזהירין?

נראה להציע שזה היה התהליך: בני ישראל התלוננו על חוסר מים – תלונה נסלחת להולכי מדבר, שכן מחסור במים הוא אולי הבעיה האקוטית בשבילם, בייחוד כאשר ההולכים הם המון רב עם טף ונשים. כאן עשה להם הקב"ה נס, אבל הנס הרי לא יתמיד, על כל פנים לא בהפיכת מים מרים למתוקים. בעתיד אמנם ידאג להם הקב"ה במציאת מעיינות, או לפי חז"ל – בבארה של מרים שילווה אותם. אבל כאן רצה הקב"ה

* ד"ר איתמר ורהפטיג מרצה בפקולטה למשפטים ובמכון משפטי ארץ, עפרה.

¹ יש הגורסים 'כיבוד אב ואם' במקום 'פרה אדומה' או נוסף עליה. ראו תורה תמימה ומפרשי רש"י על אתר, ועיינו בתורה שלמה על אתר.

² ודן בעניין זה הרא"ם בפירושו על רש"י והתאמץ להסביר מה דחק את רש"י לפרש כך.

³ אף הרמב"ן בפירושו על אתר קושר בין חוסר המים ובין הניסיון. בדרך הפשט הוא מבאר שהחוק והמשפט מכוונים להנהגות של הולכי מדבריות: "ואמר 'שם נסהו' להודיע כי הולכים בדרך הזה שאין שם מים והביאם אל מקום המים המרים לניסיון כמו שאמר (דב' ח:גטז) 'וַיִּצְעַק וַיִּרְעַבְךָ... וְלִמְעַן נִסְתָּךְ לְהִיטִיבְךָ בְּאַחֲרֵיתֶךָ'".

⁴ וכן מבאר הרמב"ן בפירושו הראשון.

⁵ מה שאין כן בניסיונות שהיו בסוף המסע של בני ישראל, כפי שמתואר בפרשת "בהעלתך", שנענשו.

להסיט את הלך מחשבתם מדאגה רצופה למים ומזון לדאגה לחוק ומשפט, היינו קבלת עול, ששכר ועונש בצדו. זאת עלייה בדרגה: העם שנתון במשטר של זכויות וחובות משקיע אנרגיה גופנית ונפשית בשמירה על החוק. עתה גורלו תלוי בעיקר בשמירת החוק: אם ישמור עליו, מובטח לו שכר, ובכלל זה אספקת מים כנדרש. ואם לא ישמור, הרי עליו תלונתו. והוא שהתורה מזהירה מיד: "נִיאָמֵר⁶ אִם-שָׁמוּעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' אֶל-לִהְיֶיךָ... כָּל-הַמַּחְלָה אֲשֶׁר-שָׁמַתִּי בְּמִצְרַיִם לֹא-אֲשִׁים עֲלֶיךָ כִּי אֲנִי ה' רִפְאֶךָ" (כו). וזהו פשר הניסיון: האם יבינו ויפנימו שהם עוברים לדרגה אחרת, למשטר שתלוי בשמירת החוק והמשפט?

כך גם מובן מדוע לא פירטה התורה באלו חוקים מדובר, שכן הדגש בשלב זה הוא על עצם חידוש המשטר של חוק שנשפטים עליו ("ח'ק ומשפט"). במצב זה יש גם סיכוי שיתמעטו התלונות, על כל פנים גם כשיהיו הם יקבלו צורה אחרת: אם ימרו את פי ה' יבינו את סבלם, ואם ישמעו בקולו, יש מקום לתלונתם.⁸

נראה שהעם עמד בניסיון וקיבל את המשטר החדש, ובתמורה אף קיבל את שכרו, כפי שהתורה מספרת מיד אחר כך: "נִיבְאוּ אֵילָמָה וְשֵׁם שְׁתִּים עֲשֶׂרָה עֵינֹת מַיִם" (פס' כז).

לעניות דעתי, רעיון זה ניתן להעמיס על פירוש הרשב"ם כאן, וזה לשונו:

"שָׁם שָׁם לֹא ח'ק וּמִשְׁפָּט" (כה), שם במרה על ידי עלילות הניסיון אשר שם להצמיאם למים ואח"כ ריפא להם את המים, התחיל להוכיחם שיקבלו עליהם את החוקים ואת המשפטים אשר ילמדם, והוא יעשה צרכיהם. והיאך שם לו חוק ומשפט, שאמר להם "אִם-שָׁמוּעַ תִּשְׁמַע" (כו).

לרעיון המובא כאן חשיבות לדורות: יש אנשים שחושבים שמגיעות להם זכויות מעצם היותם בני אדם, וכשהם ממורמרים, הם מצפים שמאן דהו יהפוך את חייהם המרים למתוקים. ויש אנשים שחיים בעולם של זכויות וחובות; אוספים זכויות, נמנעים מעברות וחיים במשטר של שכר ועונש ולא של מתנת חיים. אמנם, כידוע, לא כל שכר ועונש נראים לעין אך אין כאן המקום להאריך.

⁶ בתורה לא נאמר מי אמר, אף כי ניתן להבין שהכוונה לה'. אך לאור דברינו ניתן לומר בדרך רמז שבעצם שינוי המשטר נקבע שמכאן ואילך הם תלויים בשכר ועונש. אם כן המצב החדש: "אמר".

⁷ שאלה שנתחבט בה הרמב"ן על אתר, וזה לשונו: "ואני תמה למה לא פירש כאן החוקים האלה והמשפטים".

⁸ אמנם צדיקים ואנשי מעשה אינם מתלוננים, שכן אינם רואים בקיום חובותיהם הצדקה לשכר, והרי הם כעבד העושה חובתו, וכפי שנאמר: "אִם צְדָקָתְךָ מִה תִּתֶּן לוֹ אוֹ מִה מִיָּדְךָ יִקָּח" (איוב לה:ז), וראו עוד איוב כב:ג, ופירוש דעת מקרא שם, משנה אבות א, ג: "אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס", ובמפרשי המשנה שם ואין כאן המקום להאריך בהסבר רעיון זה.